

Het esbatement van den appelboom

**(Het esbattement over de appelboom)
in hedendaags Nederlands
en andere kluchten van de rederijkers**

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

Alles over vrouwen versieren, De beste versiertips, Deel 2

Lovematches, Alles over vrouwen versieren, Deel 1

Beatrijs, De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen

De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen

Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?

Hoofts Granida in hedendaags Nederlands, P.C. Hooft Granida

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

www.lovematches.nl

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

Het esbatement van den appelboom

**(Het esbattement over de appelboom)
in hedendaags Nederlands
en andere kluchten van de rederijkers**

**Met een uitgebreide toelichting
and with a summary in English of
The Farce of the Apple Tree**

2de, herziene en uitgebreide druk

Brave New Books
Amsterdam
2023

Voor jou

1ste druk 2020

2de, herziene en uitgebreide druk 2023

Copyright © 2023 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Vormgeving en omslag 1ste druk: Get Digital – Silvio van Ginkel

Vormgeving en omslag 2de druk: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789464803631

NUR: 613, 620, 621, 622, 307 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, Letterkunde, Toneel-, theater- en filmteksten, ook scenario's
Trefw.: Het esbatement van den appelboom, Het esbattement over de appelboom, klucht, esbattement, rederijkers, middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

Afb. voorplat: plafondfresco van Michelangelo Buonarroti (1475-1564) in de Sixtijnse Kapel in Vaticaanstad

INHOUD

WOORD VOORAF	7
INLEIDING.....	11
Esbattementen	11
Zinnespelen	12
Rederijkers.....	15
Het esbattement over de appelboom	18
Samenvatting.....	19
Summary in English of The Farce of the Apple Tree	21
Personages.....	22
Aandachtspunten	27
Rijm.....	31
ANDERE BEKENDE ESBATTEMENTEN	37
Plaijerwater	37
Nu noch	37
Een esbatament van de bervoete broers.....	39
Esbatement van Stout ende Onbescaemt.....	42
Hanneken Leckertant	44
Tielebuijs.....	45
MIDDELEEUWS TONEEL.....	47
Opvoering van <i>Het esbatement van den appelboom</i>	49
Vrouwenrollen.....	50
Begrijpelijke taal	51
Afbeeldingen	52
NOTEN	57
BIBLIOGRAFIE.....	59
Uitgaven van <i>Het esbatement van den appelboom</i>	59
Middel nederlandse woordenboeken	59
Overige literatuur	60
HET ESBATEMENT VAN DEN APPELBOOM (HET ESBATTEMENT OVER DE APPELBOOM) IN HEDENDAAGS NEDERLANDS	71
Nu begint een zinrijk esbattement	75
Eerste bedrijf	75
Tweede bedrijf	87
Derde bedrijf.....	93
Vierde bedrijf	97

BIJLAGE 1	105
<i>Het esbatement van de appelboom</i> van Herman Teirlinck	105
BIJLAGE 2	109
<i>The blessed apple tree</i> van Neville Denny	109
BIJLAGE 3	113
<i>The apple-tree</i> van Edwin Morgan	113

WOORD VOORAF

Het esbattement van den appelboom (*Het esbattement over de appelboom*) is waarschijnlijk de beste klucht van de rederijkers. Heden ten dage wordt het nog steeds gelezen en opgevoerd. Het is meermaals bewerkt en ook verschillende keren vertaald in het Engels. Er is zelfs een poppenspel van gemaakt.

De taal van *Het esbattement van den appelboom* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties (woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en is opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Tweespraack vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) met 'Voorreden' (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590). Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is. En het meest gezaghebbende woordenboek van het hedendaags Nederlands is de Dikke Van Dale. Op 22 maart 2022 is de 16de, herziene editie verschenen (5160 pagina's).

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vgl. Marita Mathijssen (2003, p. 125): 'Hertaling is de enige weg naar

de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits. Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?’

Bij hertalingen van middeleeuwse teksten wordt de Middelnederlandse tekst veelal afgedrukt op de linkerpagina en de hertaling op de tegenoverstaande pagina. Ik vind het eigenlijk een vreemde gewoonte om ook de Middelnederlandse tekst op te nemen. Als bijvoorbeeld een Engelstalig boek wordt vertaald in het Nederlands, of het nou fictie of non-fictie is, wordt het Engels ook niet op de linkerpagina afgedrukt. In *The apple-tree, A medieval Dutch play in a version by Edwin Morgan* en in *Medieval interludes* van Neville Denny staat een vertaling in het Engels van *Het esbattement van den appelboom* en in beide boeken is de Middelnederlandse tekst niet opgenomen.

Voor de hertaling van *Het esbattement van den appelboom* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van deze rederijdersklucht en de woordenboeken in de ‘Bibliografie’, met name het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (het WNT) en het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW). De oorspronkelijke tekst heb ik niet opgenomen omdat deze uitgave bedoeld is om *Het esbattement van den appelboom* in hedendaags Nederlands weer te geven. Ik heb wel ruimschoots Middelnederlandse passages geciteerd, zodat je toch wat couleur locale kunt proeven. Wil je de volledige Middelnederlandse tekst ook lezen, dan kun je die met Google makkelijk vinden en vervolgens downloaden, dus met een paar muisklikken heb je die op je laptop. *Het esbattement van den appelboom* in het Middelnederlands is op de volgende webpagina’s te vinden:

- https://dbnl.nl/tekst/_esb001esba02_01/_esb001esba02_01_0002.php#2 (met annotaties)
- https://dbnl.nl/tekst/_tro001fams02_01/_tro001fams02_01_0011.php#10 (zonder annotaties)

Vertalen is interpreteren. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. Vaak worden middeleeuwse toneelstukken gespeeld in het Middelnederlands. Dat wordt gedaan om een middeleeuwse sfeer op te roepen, maar het publiek begrijpt dan het grootste deel van de gesproken tekst niet. Daarnaast is het voor de acteurs vele malen

moeilijker om de tekst in het Middelnederlands vanbuiten te leren dan die in eigentijds Nederlands.

De hertaling is in doorlopend proza. Het eindrijm heb ik dus niet behouden. Wil je het slotrijm van Middelnederlandse teksten handhaven, dan krijg je erg onnatuurlijke zinnen en moet je af en toe woorden gebruiken die geen goede hertaling zijn. Enkele passages in *Het esbattement van den appelboom* zijn voor een hedendaagse lezer niet of nauwelijks te begrijpen. Daarom licht ik die toe in de paragraaf 'Aandachtspunten'. In citaten heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger 'Middeleeuwen' en 'Renaissance' met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus 'middeleeuwen' en 'renaissance' (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

Ik vind het vaak wat overdreven om allerlei mensen bij naam te gaan bedanken in een boek. Volgens mij kun je dat beter persoonlijk, dus buiten het boek om doen. Eén uitzondering zij mij echter vergund. Graag bedank ik van harte Karen Anderson, *project archivist* aan de University of Bristol, omdat ze mij uitgebreide informatie over Neville Denny gemaild heeft, met name zijn in memoriam in de *University of Bristol Gazette* van oktober 1975 (zie 'Bijlage 2').

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.lovematches.nl of www.salarisonderhandelen.nl

Robert Castermans
Amsterdam, mei 2023

INLEIDING

Esbattementen

In de rederijkerstijd heet een klucht een 'esbatement'. De hedendaagse spelling is 'esbattement', dus met dubbele *-t*. Een esbattement ofwel rederijdersklucht is een kort toneelstuk met een anekdotisch en vaak komisch karakter. 'De *plots* zijn op het eerste gezicht gemakkelijk na te vertellen verhaaltjes over schelmenstreken, stiekeme vrijages, stomme misverstanden en oplichterijen van uiteenlopende aard, die probleemloos passen in de *common sense*-omschrijving van de klucht in "transhistorische" zin, als ongecompliceerd komisch toneel over schematisch gekarakteriseerde "gewone" mensen in hun alledaagse beslommingen' (Kramer 2009, p. 18 of 2008, p. 20). De rederijders noemden een klucht naar het Oudfrans een 'esbatement'. Het Franse woord *s'ébattre* betekent 'zich vermaken'. Het esbattement heeft rond de 500 versregels en is vaak komisch omdat het dient om de stemming te verhogen. Esbattementen werden namelijk opgevoerd op kermissen, jaarmarkten, met Pinksteren, tijdens Vastenavond, bij de Blijde Inkomst van een nieuwe vorst en op veel andere feesten. Een esbattement werd meestal 's avonds gespeeld, nadat 's middags een serieuzer zinnespel was vertoond.

Het totale overgeleverde toneelrepertoire van de rederijders omvat een kleine 600 speelteksten. Die zijn slechts een deel van al het rederijdersdrama dat er geweest moet zijn. Onder de bewaard gebleven speelteksten bevinden zich 70 à 80 esbattementen. Het is niet eenvoudig om de grenzen van een literair genre te trekken. Behoren bijvoorbeeld *De klucht van de koe* (1612) en *De klucht van den molenaar* (1613) van Gerbrand Adriaensz. Bredero (1585-1618) wel of niet tot de rederijderskluchten? (Kramer 2009, p. 267-303 of 2008, p. 239-265 bevat een catalogus met samenvattingen van de 77 rederijderskluchten die zij bespreekt.)

De meeste esbattementen zijn anoniem en niet gedateerd. Het was onder de rederijders niet gebruikelijk om hun naam te vermelden. Van een tekst werd wel de naam van de verantwoordelijke rederijderskamer genoemd. 'Dit sloot aan bij de inhoud van de stukken, want daarin werd niet geappelleerd aan individuele, persoonlijke zaken, maar aan algemene, maatschappelijke gevoelens. Het individu was duidelijk ondergeschikt aan de groep' (Jan Thönisz 1996, p. 14).

Er is waarschijnlijk een continue ontwikkeling van de grove sotternieën naar de meer verfijnde esbattementen (Hüsken 1987,

p. 25-30). Een sotternie is een Middelnederlands kluchtspel, dat gewoonlijk na een abel spel werd opgevoerd. Het zogenoemde Hulthemse handschrift uit circa 1405-1408 bevat 4 abele spelen en 4 sotternieën. De 4 abele spelen zijn: *Lanseloet van Denemerken*, *Esmoreit*, *Gloriant* en *Vanden winter ende vanden somer*. De 4 sotternieën die hierna werden gespeeld, zijn respectievelijk: *Die hexe*, *Lippijn*, *Die buskenblaser* en *Rubben*. Het handschrift-Van Hulthem bevat ook de kluchten *Truwanten* en *Drie daghen here*. In het Hulthemse handschrift staan dus 10 wereldlijke toneelspeelen. In totaal bevat het handschrift 212 teksten, waarvan er 9 onvolledig zijn. Vanwege zijn rijkdom wordt het Hulthemse handschrift wel 'de Nachtwacht van de Middelnederlandse letterkunde' genoemd.

Een andere heel bekende klucht uit de middeleeuwen is *Nu noch*. Volgens Johan Nowé (2000, p. 219) behoort die tot de beste middeleeuwse kluchten: 'Een van de beste sotternieën is beslist de *Ghenouchlike clute van nu noch* ("De amusante klucht van Toe-maar")'. Eenzelfde positieve waardering van *Nu noch* is te vinden op: <http://www.leidsekluchtencompagnie.nl/kluchten/uitgevoerde-kluchten/de-minnestrijd-nu-noch>: 'Deze misschien wel beste klucht uit de middeleeuwen werd in 2004 (Hooglandse Kerk) en 2005 (Weddesteeg) opgevoerd tijdens het Rembrandtfestival in Leiden. Sinds 2009 wordt deze klucht nagenoeg elk jaar gespeeld, maar dan op rijm conform het origineel!' De Nederlandse letterkundige en vertaalster Marie van der Zeyde (1906-1990) en Henk Hoornweg hebben *Nu noch* in 1935 bewerkt: *Toe maar, Klucht in een bedrijf*. In het 'Voorwoord' schrijven zij: 'Deze bewerking was oorspronkelijk bestemd voor een feestavond van het Clubhuis de Arend in Rotterdam, dus uitsluitend "voor huiselijk gebruik". Toen het stuk echter bij spelers en publiek zozeer in de smaak bleek te vallen, meenden wij dat er ook in ruimer kring wel belangstelling voor zou bestaan.' De *Boekengids* van 1936 spreekt van 'bepaald 'n leuke bewerking van het middeleeuwsche "Nu noch" ' (p. 147).

Zinnespelen

Een zinnespel ('spel van sinne') is een ernstig toneelstuk met *sinnkens* ofwel allegorische personages, zoals 'Ewige Haet' (Eeuwige Haat), 'Geveijnsde Hovaerdij' (Huichelachtige Hoogmoed), 'Ipocrijsie' (Schijnheiligheid), 'Onsuyver Begheerte' (Onzuivere Begeerte), 'Waerheits Verdruckinge' (Verdrukker der Waarheid) en 'Vleischelijcke Sin' (Vleselijke Lust), symbolische handelingen en tableaux vivants. Sinnkens treden gewoonlijk paarsgewijs op en zijn oorspronkelijk toneelduiveltjes. Ze zetten aan tot het